

Simpozij OBDOBJA 42

Primož Mlačnik

Zakaj sploh pisati: razredna melanholija in neoliberalizem v romanu Dijane Matkovič

---

objavljeno v:

Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih.*

Obdobja 42. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2023.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-42/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2023.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

ZAKAJ SPLOH PISATI: RAZREDNA MELANHOLIJA IN NEOLIBERALIZEM V ROMANU DIJANE MATKOVIĆ

Primož Mlačnik

Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, Nova Gorica
primoz.mlacnik@ung.si

DOI:10.4312/Obdobja.42.207-213

Prispevek obravnava esejistični roman *Zakaj ne pišem* (2022) slovenske pisateljice Dijane Matković. Medbesedilnost dela najprej na kratko analiziramo skupaj z esejem Georgea Orwella z naslovom *Zakaj pišem* (1946) in temeljnimi pisateljskimi motivi. V nadaljevanju na primeru romana predstavimo razmerje med pisanjem literature in razredno melanholijo. Na koncu ponudimo kratek razmislek o razmerju med neoliberalno kulturno etiko in avtofikcijo.

Dijana Matković, *Zakaj ne pišem*, razredna melanholija, neoliberalizem, avtofikcija

This article deals with the essayistic novel *Zakaj ne pišem* (Why I Do Not Write, 2022) by the Slovenian writer Dijana Matković. The work's intertextuality is first briefly analyzed together with George Orwell's essay »Why I Write« (1946) and the underlying motives of any writer. Then, using the novel as an example, the relationship between writing literature and class melancholy is presented. Finally, there is a brief reflection on the relationship between neoliberal cultural ethics and autofiction.

Dijana Matković, *Zakaj ne pišem* (Why I Do Not Write), class melancholy, neoliberalism, autofiction

1 Uvod

Postala sem *zvezda* Zavoda za zaposlovanje. Dobila sem sivo delavsko knjižico in nadaljevala z opravljanjem mizernih služb. Ob tem sem zdaj delala večerno trgovsko šolo, natanko isti program, ki ga je opravljal mama, ki je v Slovenijo prišla zgolj z opravljenim osnovno šolo. Živjo, determinizem. Primer je nazoren zgled razredne ujetosti, ki jo skušam ves čas orisati – dejstva, da je večini ljudi usojeno živeti življenja svojih staršev. Ali, z izkušnjo milenijcev in Gen Z: usojeno živeti slabše od svojih staršev (Matković 2022: 72).

George Orwell (2005: 4–6) je v eseju *Zakaj pišem*, napisanem med drugo svetovno vojno, poleg »obstranske« želje po zaslužku analiziral štiri splošne motive, ki odtisnejo svoj pečat v izvirnem pisanju vsakega pisatelja in pisateljice: goli egoizem, estetski entuziazem, politični namen in vzgib za dokumentiranje zgodovine. Med motivnimi izrazi ni enostavno razločevati, ker so pri posameznih avtorjih izraženi z različnimi intenzivnostmi, tehnikami in stili. Vendar pa so prav vsi odvisni od pisateljevega čustvenega odnosa do življenjskega sveta. Pisatelji so egoisti, ko se

skušajo v literaturi maščevati ljudem, ki so jih v mladosti ponižali. Resnicoljubna in obremenjujoča zgodba o dejanju ali dogodku, škodoželjna izmišljotina ali zgolj subjektivno razkritje pisateljevega iskrenega mnenja, ki drugega postavi v negativno luč – literarno maščevanje ima veliko oblik.

Če odmislimo razliko med resnico in fikcijo, se v romanu *Zakaj ne pišem* pripovedovalka maščuje megalomanskemu ljubljanskemu županu, ki ga je obiskala, ko si ni mogla več privoščiti najemniškega stanovanja v Ljubljani (Matković 2022: 146–148), akademiku Janku Kosu (prav tam: 116) in »volovškarski« ravnateljici internata, »paznici Taborišča« (prav tam: 130). Pisatelji so megalomani in egoisti tudi, ko skušajo v literaturi izkazati svoj intelekt (Orwell 2005: 4–5), svojo literaturo navdati z avro večnosti in prestižem mednarodnih velikanov. Ta motiv je v obravnavanem delu povezan z estetskim motivom, ki se v splošnem kaže v esejističnem romanu, v posebnem pa v številnih teoretskih in literarnih referencah. Med zgodovinsko-politične impulze pisateljice lahko gotovo uvrstimo željo po prikazu resnice o lastnem, družinskem in milenijskem življenju ter trpljenju v kapitalizmu.

2 Razredna melanholija in njeni izgubljeni objekti

Neoliberalna kulturna etika (Schreiner 2019: 24–31)¹ nas z asketskim odpovedovanjem užitek in s povečanjem plemenitega značaja trpljenja (Vattimo 2017) oddaljuje od vednosti o njegovih izvori. Zato se zdi o delu Dijane Matković smiselno razmišljati skozi interpretativni okvir kritične teorije in psihoanalize, ki ga delo samo ponuja v pisateljicinih estetsko-političnih motivih. Melanholija se kaže kot razpoloženje, ki je skupno trpljenju v kapitalizmu in literaturi, vendar o njej po poststrukturalističnem in farmakološkem obratu² ni enostavno razmišljati. Pravzaprav je lažje pričeti s *pharmakonom* človeške pisave (Derrida 1998) – s tem zdravilom za neuspešno ponotranjeno vednost in strupom, ki zapisano vednost v pisavi ohrani, a tudi popačeno reproducira. To osnovno izhodišče nam lahko pomaga razumeti vsaj ekspresivni značaj vezi med melanholijo in ustvarjalnostjo, priljubljeno in enigmatično vez, s katero se je že s področij freudovske in lacanovske psihoanalize kulture (ali literature) ukvarjalo več intelektualcev, kot jih lahko tukaj navedemo. Melanholijo se je v zgodovini Zahoda že pred Sigmundom Freudom dojemalo kot razpoloženje, bolezen in temperament, ki nudi privilegirani dostop do ustvarjalnosti in resnice, vendar je šele Freud v eseju z naslovom *Žalovanje in melanholija* pojasnil njeno libidinalno ekonomijo, begajočo raznolikost njenih simptomov in njeno posebnost v odnosu do žalovanja. Na kratko: žalovanje je boleč, vendar osvobajajoč in končen proces funkcionalne »pozabe« izgubljenega (najpogosteje mrtvega) objekta ljubezni, po katerem je posameznik zmožen ljubezen (poenostavljeno – libido) ponovno

1 Več o žrtveniškem trpljenju v neoliberalizmu v Brown 1995: 109–11, 213–216.

2 V prvi polovici 20. stoletja je bolezen depresije, pomensko sicer zaznamovana z ekonomskim določilom, ki se jo lahko ozdravi z antidepressivi, kot krovni pojem psihiatričnega diskurza nadomestila diskurzivno razpršen ter z intelektualno-ustvarjalnimi sposobnostmi in kulturnim prestižem povezan pojem melanholije, nevroze in histerije (Ehrenberg 2010: 3–14), v 21. stoletju pa je prišlo do porasta v diagnozah in farmakoloških tretmajih depresije (Blazer 2005: 7).

investirati v drugega, melanholija pa je boleče-užitkarski proces ponotranjenja izgubljenega objekta ljubezni, kar vodi v inhibicijo ter notranji razcep, ki se kaže v številnih simptomih (Freud 1987: 198–219), ki se tudi v delu Dijane Matković prek samorefleksij, pogosto v dialogu s kulturologom razredne melanholije Markom Fisherjem, pojavljajo na številnih mestih (Matković 2022: 208, 240).

Julia Kristeva (1989: 5) je v osemdesetih letih 20. stoletja zagovarjala tezo, da je melanholija odkriti ali skriti povod vsakega ustvarjalnega dela. Ustvarjalnost deluje kot poskus investicije inhibirane ljubezni v Drugega in kot proces osvobajanja od melanholičnih simptomov, ki najdejo svoj odvod v različnih ustvarjalnih izrazih (prav tam: 13). Sublimacijski odvod melanholičnih simptomov v jeziku učinkuje terapevtsko (Kristeva 1992: 24), saj se negativni afekti in simptomi spreminjajo v estetske učinke (prav tam: 217). Kristeva je opazila, da melanholijo v ustvarjalnem odvodu na eni strani zaznamuje primanjkljaj simbolizacije (onstran simptomov in afektov melanholija ničesar ne simbolizira), na drugi pa presežek simbolizacije, zaradi česar je za melanholično književnost značilna »hiperaktivnost označevalcev« (prav tam: 59).

Vendar je lahko pisanje literature tudi oblika »melanholiziranja« ali melanholične refleksije, ki pri vzpostavljanju vezi med subjektivno melanholijo in objektivnimi družbenimi razmerji proizvaja novo vednost (Flatley 2008: 2). Čeprav je ta vednost afektivno popačena, se v perspektivi razredne melanholije in neoliberalnih diskurzov, ki se vzpostavljajo na molku o razredni neenakosti in sistemskem zatiranju, ne moremo strinjati s Kristevo, da melanholija onstran simptomov in afektov ničesar ne simbolizira. V literaturi, kjer pisateljica melanholizira o nezmožnosti pisanja, depresiji in življenju delavskega razreda, njena melanholija simbolizira družbena razmerja in razredni boj, ki – bahtinovsko rečeno – ne prelamlja le besed (npr. Matković 2022: 12–14), ampak vso strukturo in vsebino njenega literarnega dela.

V tej perspektivi je *Zakaj ne pišem* plod melanholiziranja o razmerju med pisateljčini razrednim in etničnim položajem ter o različnih razsežnostih življenja marginaliziranih pripadnikov milenijske generacije v slovenski periferni in postranzicijski kapitalistični družbi. *Zakaj ne pišem* je delo razredne melanholije, ki je poleg rasne melanholije in melanholije spola ena od oblik nemogočega žalovanja, kar so nekatere intelektualke raziskovale v drugih kontekstih (Butler 1995; Cheng 2000). Melanholijo delavskega razreda moramo v splošnem razumeti kot pojav prvotne materialne in simbolne razlastitve (Cruz 2021: 8) in ne kot pojav, v katerem si žalujoča oseba bodisi s ponotranjenjem simbolno prilasti izgubljeni objekt (Freud 1987: 205) bodisi si ga simbolno prilasti, še preden je objekt izgubljen, prav zato da ga nikoli ne bi bilo treba izgubiti (Agamben 1998: 20–21). Čeprav so lahko izgubljeni objekti tudi v »normalnem« žalovanju abstraktni (domovina, svoboda, ideali) (Freud 1987: 203), velja poudariti, da tudi abstraktno-konkretne izgube v razredni melanholiji izhajajo iz materialnega položaja. Freudovemu spisku melanholičnih simptomov, kot so boleča nerazpoloženost, izguba sposobnosti za ljubezen, inhibicija vseh dejavnosti in samoponiževanje (Freud 1987: 204), lahko v perspektivi razredne melanholije

dodamo tudi bes, frustracijo, nemoč, sram, liminalno dezorientacijo (Matković 2022: 8) ali dvojno zavest (prav tam: 110), ki je značilna tudi za rasno melanholijo.

V razredni melanholiji gre za to, da te simptome povzroča »ontološka inferiornost« (Fisher 2014 v Matković 2022: 70), ki je posledica materialnega pomanjkanja, pa tudi pomanjkanja priložnosti, reprezentacije in simbolnega prostora v svetu. Ontološko inferiornost občuti in živi skupnost ali posameznik kot člen v verigi družinskih, generacijskih, etničnih in drugih materialnih razlastitev, ki izhajajo iz izkoriščevalskih kapitalističnih družbenih odnosov. V freudovski perspektivi žalovanje v razredni melanholiji ni mogoče. Ne zato, ker bi bili »razredni melanholiki« patološki. Prvič, ker življenjski svetovi delavskega razreda v javnih diskurzih niso zastopani in prepoznani, je nemogoče žalovati za objekti (abstraktnimi ali konkretnimi), katerih obstoja nihče ne prepoznava. Drugič, z Agambenom: kdor nikoli ni imel pravega doma in kdor ne more načrtovati varne prihodnosti, ker nima sredstev, da bi lahko brezskrbno izkusil vsaj enega od slovenskih kulturno-zaželenih ciljev (stabilna monogamna partnerska zveza,³ stanovanje ali hiša,⁴ počitnice v tujih krajih,⁵ pokojnina⁶ in neobremenjeno vsakdanje življenje), resnično žaluje za objekti, ki jih nikoli ni ali jih ne bo imel, da mu jih ne bi bilo nikoli treba izgubiti. Tovrstno »žalovanje« je navsezadnje lahko izdelano tudi s potrošništvom ali kulturnimi obljubami bogastva, zaradi česar, mimogrede, razredna melanholija ni omejena na (nižji) delavski razred. Tretjič, s Freudom in Agambenom: uspešno razrešeno žalovanje v melanholiji delavskega razreda torej sploh ni funkcionalno delo, ki bi ga moral ali bil zmožen opraviti posameznik. *Zakaj ne pišem* je zgodba o različnih oblikah prvinskih razlastitev, abstraktnih in konkretnih izgub generacije odvečnih ljudi (Matković 2022: 214).

3 Melanholizirati z neoliberalno kulturno etiko

Zakaj ne pišem je tudi avtofiktivni roman, v katerem je melanholiziranje prešito z monološko pripovedjo in reprezentacijo sveta. Monološkost (npr. vsi liki so odvisni od perspektive pripovedovalke, ki jo funkcionalno potrjujejo) ni pomenljiva le na mestih, kjer pisateljica zamolke v osebni pripovedi in izpovedi prešije v dialogih z *blíž njiki* in/ali *prjatli*, temveč tudi v luči odziva na pretekle kritike njene literature s strani njenih bivših zaupnic in kolegic, ki jih pisateljica omenja zgolj posredno (Matković 2022: 223–225). O zmesi literarne kritike in osebnih zamer med slovenskimi pisateljicami in Matković je v odzivu na kritike njene literature bolj podrobno analizirala in pojasnila Monika Vrečar: pisateljice, ki spojijo avtorstvo s subjektom, pišejo dozvedno neavtentični »šund« (Matković); pisateljice, ki pišejo

3 V raziskavi slovenskega javnega mnenja iz leta 2018, ki je bila opravljena na reprezentativnem vzorcu, je 65 % Slovencev odgovorilo, da živijo z zakoncem ali stalnim partnerjem v skupnem gospodinjstvu. Med njimi je 71 % poročenih, 91 % pa se jih ni nikoli ločilo (Kurdija idr. 2021: 132).

4 56 % Slovencev iz iste, dvodelne raziskave je odgovorilo, da živijo v hiši z vrtom v naselju, 11 % v hiši na samem ter slabi 4 % v vrstni hiši, medtem ko bi jih 22 % najraje živelo v hiši na samem, 67 % v hiši z vrtom v naselju in 3,4 % v vrstni hiši (Fink-Hafner idr. 2021: 72).

5 Več kot polovica Slovencev je odgovorila, da obiskuje tujino z namenom počitnikovanja (prav tam: 63).

6 Slabih 72 % Slovencev, ki prejemajo pokojnine, meni, da je njihov dohodek nepošteno nizek (Kurdija idr. 2021: 156).

»literarne mojstrovine«, pa dozdevno avtentičnost uprizorijo (Katja Perat, Ana Schnabl). V tej primerjavi se morda skriva več kot le »izumljanje legitimnih načinov, kako avtorici [Matković] povedati, da je plitka, zoprna in literarno nenadarjena [...]« (Vrečar 2014: 7–8). V bahtinovski perspektivi bi lahko razmerje med paroma monološkost – dialoškost in šund – visoka literatura na omenjenih primerih slovenskih pisateljic »objektivno« in analitično primerjali, vendar se spleča primerjavo najprej spekulativno zaostri.

Literatura Dijane Matković odkrito ponuja »novo« interpretacijo omenjenega *legitimnega teoretskega načina*, ki dozdevno temelji na elokvenci literarnega pristopa med privilegiranimi in deprivilegiranimi slovenskimi pisateljicami (razlika med avtorjem in subjektom), saj percepcijo »elokvence« določajo tudi razredni položaji. V tej perspektivi je morda prvi skupini pisateljic literarno razkrivanje banalnih, v travmah neposvečenih in privilegiranih zasebnih življenj pod častjo, saj so višji socialni sloji bolj vajeni zasebnosti. Boju za moralni in kulturni prestiž se pridružujejo z uprizarjanjem značilnosti literarnih mojstrov, ki praviloma ne vsebujejo prepričljivih dialoških podob socialnega dna. Druga skupina pisateljic pa je pripravljena in prisiljena pisati brezkompromisno, surovo, uporniško in avtofikijsko literaturo, ker »prvovrstne« literature njihovega življenja ne zastopajo. »Leposlovje« morajo »umazati«, da lahko vanj vstopijo kot pisateljice s svojim glasom. »Spustiti« se morajo na monološki nivo, ki bralstvu omogoča, da se napaja z njihovo bolečino. Vendar slednje zanje ni najslabša izbira, saj je tudi avtofikcija razgaljenosti dobro orodje v boju za moralni in kulturni prestiž ter »razbijanje tabujev«, kar jim morda zavidajo privilegirane slovenske pisateljice, ki vsakdanje zasebnosti nočejo ali ne morejo spremeniti v blago.

Na tem mestu ne gre niti za »demistifikacijo literature privilegiranih« niti za razgaljanje razgaljenosti avtofikcije – za iskanje in analiziranje razlik med življenjem avtorja in subjekta, da bi lahko razglasili avtofikcijo za šund, saj smo v (literarni) pisavi vsi prevaranti. Vseeno se velja ustaviti pri temah samorazkrivanja in samoreprezentacije. Samoreprezentacije so tako kot druge literarne podobe prežete s subjektivnimi in kolektivnimi željami, spomini, sanjami in fantazmami – so področje ideoloških diskurzov. V neoliberalnem kontekstu so samoreprezentacije eden od nujnih elementov konstrukcije neoliberalnega subjekta kot družbeno nujne forme subjektivnosti, ki sprejema neoliberalno kulturno etiko in je na stalno vzpenjajoči se poti avtotematizirane samouresničitve (Schreiner 2019: 26). Temu tudi Matković ne more povsem uiti, česar se zaveda pripovedovalka, ki na veliko mestih eksplicitno kritizira ideje neoliberalne kulturne etike. Tudi prikaz odraščanja, izobraževanja in pisateljskega formiranja skuša odkrito demantirati neoliberalni mit meritokracije.

Pripovedovalka o neoliberalni kulturni etiki mestoma melanholizira kritično (Matković 2022: 249), mestoma pa se pogaja z njeno veljavnostjo in premišljuje o ponotranjenjem učinkovanju ideoloških besed (npr. uporabnost, produktivnost, pridnost) na svojo subjektivnost: »Vem, da je Dijana Matković ('lično') pomembna le toliko, kolikor ji uspe napisati naslednjo knjigo. Samou(res)ničenje« (prav tam: 215).

Ideje neoliberalne kulturne etike, kot sta ideji o produktivni bolečini ali trdem delu (*no pain, no gain!*), pripovedovalka izraža tudi nereflektirano (prav tam: 218). Njena zgodba priča o življenju, ki ga s sadističnimi učinki določa neoliberalizem⁷ (družbeni sistem ne onemogoča družbene mobilnosti, ki bi naj bi jo omogočale pridige o trdem delu in produktivni bolečini), mazohistično pa ga podpira neoliberalna kulturna etika, ki ljudi sili v »prostovoljno«⁷ sklepanje mučnih ekonomskih in socialnih pogodb. Zato je v javnih diskurzih toliko zgodb o plemenitem mučeništvu, kot so npr. zvezdniške avtobiografije. In vsaka se (lahko) zdi povsem legitimna. Ker so samoreprezentacije ideološko področje, ki se pogosto kaže v luči liberalne progresivnosti in pogumnega razbijanja tabujev, je relevanten tudi razmislek o njihovih literarno-družbenih vlogah.

4 Sklepne misli o avtofikijskih samoreprezentacijah

Zdi se namreč, da se v ozadju popularne avtofikijske pisave skrivoma uveljavljajo konservativne krščanske dogme, ki so se okrepile po Tridentinskem koncilu in prispevale k oblikovanju modernega evropskega diskurza seksualnosti kot primarnega diskurza človeka (Foucault 2010). Krščansko predpostavko, da človekovo bistvo sovпада z njegovo ali njeno (grešno ali pravšnjo) seksualizirano notranjostjo (in drugimi prepovedanimi mislimi ter željami), dopolnjuje iluzija, da se lahko posameznik prek samorazkritja tega bistva osvobodi bremena grešnosti. Za iluzijo gre, ker v tej konstelaciji posameznik podeli veljavnost formuli, ki ga uvede v diskurz spovedi in pokore. Če literarno samorazkrivanje ni v funkciji osebne in zasebne *hypomnematē* – prakse, s katero človek gradi svoj moralni in čustveni značaj prek samorefleksivnega pisanja dnevnika o pomembnih rečeh (Foucault 2007: 227) – prakse, v kateri mora posameznik naposled brezsravno opraviti s problemi, ki jih goji do »svojega bistva«, so te vloge podeljene drugemu – v primeru literature bralski skupnosti.

Na avtofiktivnem diapazonu spovedi in pokore posameznik zavestno tvega zasramovanje (tudi sam lahko zasramuje druge), medtem ko upa na moralno zveličanje. Samorazkrivanje tako postane eno od orodij v boju za moralni in kulturni prestiž, kjer se danes namesto družbenih odvija veliko osebnih bojev, medtem ko kapitalizem melje dalje. Priljubljenost avtofikijskega pisanja sovпада s postmodernim prelivanjem osebnih prepričanj v dejstva. Velja namreč, da subjektivne izpovedi prevzemajo status resnice, objektivne kolektivne pripovedi pa postajajo predmet posmeha in nejevere (Pfaller 2020: 140–142). Ta fenomen ni omejen na marginalizirane družbene skupine ali posameznike, vendar pa se v njihovih primerih kaže, da so morda prisiljeni pokazati, da se priznane resnice kolektivnih pripovedi posmehujejo njihovem življenju.

7 Neoliberalizma ne smemo dojemati le kot ekonomske prakse, teorije in pragmatičnih političnih ukrepov (npr. liberalizacija trgov, krčenje sistemov socialne varnosti, privatizacija izobraževanja ipd.), temveč tudi kot politično in družbeno teorijo (Schreiner 2019: 16), ki se kaže v sistemu vrednot in praks, ki pomagajo uresničevati neoliberalne cilje (npr. nenehno in presežno rast) (prav tam: 25–30). Zaradi umika socialne države in poskusov premeščanja njenih vlog na nuklearno družino nekateri avtorji neoliberalizem obravnavajo kot v temeljih moralno-konservativen projekt (Cooper 2017: 7–24).

Viri in literatura

- AGAMBEN, Giorgio, 1998: *Stanzas: A Word and Phantasm in Western Culture*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- BLAZER, Dan, 2005: *The Age of Melancholy: Major Depression and its Social Origins*. New York, Hove: Routledge.
- BROWN, Wendy, 2015: *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- BUTLER, Judith, 1995: Melancholic Gender – Refused Identification. *Psychoanalytic Dialogues* V/2. 165–180. Na spletu.
- CHENG, Anne Anlin, 2000: *The Melancholy of Race: Psychoanalysis, Assimilation, and Hidden Grief*. Oxford: Oxford University Press.
- COOPER, Melinda, 2017: *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism*. New York: Zone Books.
- CRUZ, Cynthia, 2021: *The Melancholia of Class: A Manifesto for the Working Class*. London: Repeater.
- DERRIDA, Jacques, 1998: *O gramatologiji*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- EHRENBERG, Alain, 2010: *The Weariness of Self: Diagnosing the History of Depression in the Contemporary Age*. Montreal, Kingston, London, Ithaca: McGill-Queen's University Press.
- FINK-HAFNER, Mitja, KURDIJA, Slavko, HOČEVAR, Marjan, PETROVČIČ, Andraž, GROŠELJ, Darja, DOLNIČAR, Vesna, PAJNIK, Mojca, MALNAR, Brina, UHAN, Samo, TOŠ, Niko, MIHELJAK, Vlado, VOVK, Tina, BRODER, Živa, FALLE-ZORMAN, Rebeka, DOUŠAK, May, ZAKRAJŠEK, Špela, 2021: Slovensko javno mnenje 2018/1. Niko Toš (ur.): *Vrednote v prehodu XIII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP, ESS, SJM 2017-2020*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 15–92. Na spletu.
- FLATLEY, Jonathan, 2008: *Affective Mapping: Melancholia and the Politics of Modernism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- FOUCAULT, Michel, 2007: *Življenje in prakse svobode: izbrani spisi*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.
- FOUCAULT, Michel, 2010: *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
- FREUD, Sigmund, 1987: *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- KRISTEVA, Julia, 1989: On the melancholic imaginary. *New Formations* 3. 5–18. Na spletu.
- KRISTEVA, Julia, 1992: *Black Sun: Depression and Melancholia*. New York: Columbia University Press.
- KURDIJA, Slavko, MALNAR, Brina, HAFNER-FINK, Mitja, UHAN, Samo, TOŠ, Niko, MIHELJAK, Vlado, MÜLLER, Karl M., VOVK, Tina, BRODER, Živa, FALLE-ZORMAN, Rebeka, DOUŠAK, May, ZAJŠEK, Špela, 2021: Slovensko javno mnenje 2018/2. Niko Toš (ur.): *Vrednote v prehodu XIII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP, ESS, SJM 2017-2020*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 93–172. Na spletu.
- MATKOVIČ, Dijana, 2022: *Zakaj ne pišem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ORWELL, George, 2005: *Why I write*. New York: Penguin Books.
- PFALLER, Robert, 2020: *Za kaj se spleča z iveti: elementi materialistične filozofije*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- SCHREINER, Patrick, 2019: *Podreditev kot svoboda: z ivljenje v neoliberalizmu*. Ljubljana: Krtina.
- VATTIMO, Gianni, 2017: The Metaphysics of Suffering. *European Journal of Psychoanalysis* III/1. Na spletu.
- VREČAR, Monika, 2014: Začne se kot napaka. *IDIOT* XIII/6–9. Na spletu.